

Kristian Lewis

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Odsjek za povijest hrvatskoga jezika i povijesnu leksikografiju

Jurjevska 31/1a, HR-10000 Zagreb

RJEČNIK HRVATSKIH I SLAVENSKIH LAŽNIH PRIJATELJA

U ovome se radu razmatraju *lažni prijatelji* u slavenskim jezicima. Nastoji se razbistriti terminološko određenje tog jezikoslovnog fenomena i njegove pojavnosti te ponuditi raspoložive metode s pomoću kojih bi se eventualno moglo pristupiti izradi rječnika hrvatskih i slavenskih lažnih prijatelja.

U sklopu tematske skupine *Leksikografski projekti*, ponudene za ovaj skup o dvojezičnoj i višejezičnoj leksikografiji, odlučio sam izložiti zamisao i neke osnovne postavke za izradu rječnika hrvatskih i slavenskih lažnih prijatelja¹. Termin *lažni prijatelji* (eng. *false friends*, franc. *faux amis*, njem. *falsche Freunde*, rus. *ložnye druž'ja*) pretpostavio sam ostalim terminima koji se u jezikoslovlju koriste za imenovanje te pojave zbog njegove raširenosti i, uvjetno rečeno, lingvističke superiornosti. Naime, u optjecaju su – u meni dosad poznatoj literaturi – i termini *međujezična (slavenska) homonimija* te *pseudoanalogonimija*. S obzirom na to da je prvi termin uglavnom u uporabi u slavenskim jezicima (ruskome, ukrajinskome, bugarskome te hrvatskome), tj. drugi u njemačkome jeziku, u kojima se međutim jednako često rabi i izabrani oblik, zbog sustavnosti opisa držat ću se naziva *lažni prijatelji* te podrazumijevati da i ostali zapravo ciljaju na isti fenomen.²

Tomu mogu dodati i mišljenje da sâm pojam homonimije ne smatram terminološki primjerenim za imenovanje razmatrane pojave. Naime, ona podrazumijeva da »dviije ili više riječi različita značenja i podrijetla imaju isti zvuk ili grafiju« (Simeon 1969:487). Kako je, međutim, pritom nužno i zadovoljiti uvje-

¹ Osnovni koncept i rješenja ponudio je Daniel Bunčić u svojem pionirskom internetskom rječničkom pothvatu, v. <http://www.uni-bonn.de/~dbuncic/fauxamis>.

² Za provjerljivost teze, upućujem na iscrpnu bibliografiju u Bunčić 2000; v. literaturu.

te da riječi budu prepoznate kao homonimi, tj. da moraju imati »različito značenje, jednak fonemski sastav izraza, iste prozodijske značajke i isto pisanje« (Samardžija 1995:27), logično je zaključiti kako *međujezični* homonimi — ne postoje! Jer: ako bilo koji od uvjeta nije zadovoljen, ne možemo govoriti o homonimima, a ako su pak svi uvjeti zadovoljeni, riječ je o istomu jeziku, jedinstvenomu sustavu, različitom od svih ostalih jezika-sustava. A supostavljati isto s istim nema smisla³.

Termin *pseudoanalogonimija* upotrebljavaju njemački lingvisti Karlheinz Hengst i Daniel Bunčić i on doista označuje postojanje riječi iz dvaju ili više jezika sličnih po formi a različitih po sadržaju. No, budući da je prijevodni termin *lažni prijatelji* uvriježen u mnogim europskim jezicima, učinilo se razložnim ostati pri toj terminološkoj odrednici.

Kada govorimo o lažnim prijateljima, najprije valja spomenuti da oni nisu ekskluzivna osobitost slavenskih jezika, već su šira lingvistička pojava. Dakle, ne postoje samo u jezičnim porodicama povezanim genetskom vrstom srodnosti. Da je tako, svjedoče i radovi o lažnim prijateljima među jezicima iz različitih porodica⁴. Jasno, stupanj buke u komunikacijskom kanalu koju izazivaju jednak je bilo u unutarporodičnim primjerima, bilo u onima međuporodičnima. Termin *buka u komunikacijskom kanalu* ovdje se shvaća u užem smislu i podrazumijeva izostanak sporazuma među komunikantima uvjetovan različitošću kodova i/ili nevaljanim prevođenjem. Jednostavnije, to su lingvističke smetnje, tj. međujezične barijere kojih sudionici komunikacijskoga čina (bilo usmenoga, bilo pisanoga) nisu svjesni.

Prije samog opisa, dvije napomene. Najprije valja razjasniti da se lažni prijatelji u ovome radu ne razmatraju s dijakronijskoga gledišta, tj. nisu u obzir uzeti etimologijski kriteriji. Riječ je o trenutačnom, sinkronijskom stanju semantičkih polja koja ti primjeri imaju. Pri popisivanju vodio sam se načelom da se polja ne smiju ni u jednom odsječku preklapati, odnosno da ako riječ u promatranim jezicima ima sukladnu značenjsku strukturu makar u jednom segmentu, ne dolazi u obzir za uvrštavanje u korpus. Napominjem da su izvori za otkrivanje lažnih prijatelja bili uglavnom dostupni rječnici, članci, ali i informacije posredovane preko interneta te televizijske emisije.

³ Popović i Trostinska izvršno argumentiraju nemogućnost postojanja homonimij-
skih veza među slavenskim jezicima (iako rabe termin *međujezična homonimija!*): »Hr-
vatskosrpski i ruski jezik (...) ne mogu imati nijedan slučaj potpune homonimije, zato
što se, najprije, razlikuju sustavi naglašavanja (hrvatskosrpski je tonški; ruski pak di-
namički), a, osim toga, ruski provodi redukciju nenaglašanih samoglasnika i reduk-
ciju finalnih zvučnih suglasnika.« (Popović–Trostinska 1988:54).

⁴ Usp. radove M. Brdara i R. Brdar-Szabó (hrvatsko-mađarski, hrvatsko-engleski),
Lj. Dabo-Denegri (englesko-francuski), V. Ivira (srpsko-hrvatsko-engleski); v. litera-
turu.

Primjere iz ruskog⁵ i ukrajinskog⁶ jezika transliterirao sam s ćiriličkog pisma na latinicu, a slovenske⁷ riječi dane su u izvornome grafijskom obliku. Glagoli su uvijek u infinitivu, imenice i pridjevi u nominativu jednine. Riječi u zagradama hrvatski su prijevodni adekvat. Za potrebe ovoga rada ogledno ću navesti četrdesetak primjera iz ruskog i slovenskog korpusa te s nešto malobrojnijim preuzetim primjerima uspostaviti odnos s ukrajinskim jezikom.

I. Hrvatsko-ruski lažni prijatelji

- | | |
|----------------------------|------------------------------|
| 1. arap (crnac; lopov) | 22. ponos (proljevi) |
| 2. babuška (baka, starica) | 23. rok (sudbina) |
| 3. bajka (flanel) | 24. slovo (riječ) |
| 4. banka (tegla; plićak) | 25. sporyj (spretan, brz) |
| 5. brod (gaz, plićina) | 26. stolica (glavni grad) |
| 6. buka (bauk, strašilo) | 27. šest (motka) |
| 7. bukva (slovo) | 28. šutiť (šaliti se) |
| 8. bystro (brzo) | 29. tuča (oblak) |
| 9. grob (lijes) | 30. uže (već) |
| 10. groza (oluja) | 31. varen'e (džem) |
| 11. gruda (hrpa, gomila) | 32. vihor (čuperak, pramen) |
| 12. guba (usnica) | 33. vika (grahorica, grašak) |
| 13. izmena (prevara) | 34. vinograd (grožđe) |
| 14. krasnyj (crveni) | 35. voditelj (vozač) |
| 15. kuča (gomila) | 36. vodnik (brodar) |
| 16. majka (majica) | 37. vrač (liječnik) |
| 17. muka (brašno) | 38. vrag (neprijatelj) |
| 18. nalog (porez) | 39. zahod (zalazak) |
| 19. orat' (derati se) | 40. žir (riblje ulje) |
| 20. par (para) | 41. život (trbuh) |
| 21. para (par) | |

⁵ Rusko slovo *и* (jeri, tvrdo i) preslovio sam sa *y*, *ь* (jer, meki znak) obilježio sam izostavnikom ' . Razliku *č*–*ć* nije moguće ostvariti jer ruski poznaje samo glas *č*. Refleks glasa *ž* u ruskome je "ekavski".

⁶ Ukrajinsko slovo *и* transliterirano je kao *y*. Refleks glasa *ž* u ukrajinskome je ikavski. Primjeri su preuzeti prema Popović, Trostinska 1989.

⁷ Razliku *č*–*ć* nije moguće ostvariti jer slovenski poznaje samo glas *č*. Refleks glasa *ž* u slovenskom je "ekavski".

II. Hrvatsko-ukrajinski lažni prijatelji

- | | |
|------------------------------------|---------------------------------------|
| 1. bik (bok) | 13. krov (krv) |
| 2. brid (gaz) | 14. myršavyj (neugledan, jadan) |
| 3. dim (dom) | 15. on (evo, eto, eno) |
| 4. divno (čudno) | 16. palac (dvorac, palača) |
| 5. domovyna (lijes) | 17. prolazyty (provući se, propuzati) |
| 6. družyna (suprug, supruga) | 18. rys (riža) |
| 7. dyvytysja (gledati, gledati se) | 19. stil (stol) |
| 8. godyna (sat, vrijeme) | 20. stina (zid) |
| 9. kasno (divno) | 21. žurba (tuga, sjeta) |
| 10. kat (krvnik, dželat) | 22. žuryty (rastuživati) |
| 11. kit (mačka) | 23. żyto (raž) |
| 12. kostur (štap) | |

III. Hrvatsko-slovenski lažni prijatelji

- | | |
|-------------------------------------|------------------------------------|
| 1. berač (prosjak) | 23. omara (ormar) |
| 2. brati (čitati) | 24. podoben (sličan) |
| 3. celina (kontinent) | 25. predel (pregrada, odjeljak) |
| 4. Dunaj (Beč) | 26. pregovor (poslovica) |
| 5. gorak (topao) | 27. prepad (provalija, ponor) |
| 6. izdajati (izdavati) | 28. prepričati (uvjeriti) |
| 7. izložba (izlog) | 29. priča (svjedok) |
| 8. iztok (izljev, odljev) | 30. primer (slučaj) |
| 9. izvod (primjerak) | 31. reč (stvar) |
| 10. kaditi (pušiti) | 32. rumen (žut) |
| 11. kakav (kakao) | 33. sevanje (zračenje, radijacija) |
| 12. kmet (seljak) | 34. stavek (rečenica) |
| 13. kolovoz (kolotečina, kolni put) | 35. stol (stolac) |
| 14. kositi (ručati) | 36. svet (savjet) |
| 15. lice (obraz) | 37. učiti (predavati) |
| 16. madež (mrlja, flek) | 38. ugoden (povoljan) |
| 17. mesto (grad) | 39. ugovor (prigovor) |
| 18. mraz (hladnoća) | 40. umor (ubojstvo) |
| 19. naslov (adresa) | 41. vaditi (vježbati) |
| 20. nastava (mamac, namještaljka) | 42. vest (savjest) |
| 21. obljubiti (obećati) | 43. zahod (zapad) |
| 22. obraz (lice) | 44. župan (gradonačelnik) |

Gore su, dakle, sumarno navedene opreke među po dva uspoređena slavenska jezika. No, situacija se može i dodatno zakomplicirati uzmu li se u obzir riječi kojima su značenja različita u trima jezicima. Primjerice, *zahod* u ruskome znači zalazak Sunca, u slovenskome to je zapad (strana svijeta), a u hrvatskome pak nužnik. Ni *revnost* nije manje kontroverzna riječ: u nas je ona bliskoznačna s pojmovima predanost, marljivost, u ruskom označava ljubomoru, a u slovenskome siromaštvo!

Oprimjerenja koja sam iznio mogu, u temeljnim crtama, poslužiti i kao osnova za metodološko razmišljanje o tome kako pristupiti izradi opsežnijeg rječnika lažnih prijatelja u slavenskim jezicima. Nažalost, bjelodana je činjenica da bi pojedincu ili skupini koja bi se usudila zagaziti u takav pothvat suvremena računalna tehnologija mogla pružiti tek neznatnu pomoć. Naime, u pitanjima semantike računala još ne mogu nadomjestiti, a kamo li zamijeniti čovjeka. Proces izrade tog nadasve zanimljiva i, uvjeren sam, potrebna rječnika podrazumijevao bi višegodišnji rad, usmjeren na pretraživanje jednojezičnih, dvojezičnih i višejezičnih rječnika slavenskih jezika. Čak ni rječnici na CD-romu – pod uvjetom da takav rječnik, i k tomu reprezentativan, imaju svi jezici koji bi eventualno došli u obzir – ne bi osjetnije pridonijeli ubrzanju rada jer ne postoji način da se usporedno pretražuju po značenjima. Preostaje, dakle, samo tradicionalan način: čitanje i ispisivanje natuknica te potom njihova obrada i usustavljanje.

Dobiti koje bi bile rezultat nastanka takvog rječnika velike su. Najprije, prevoditelji, studenti slavističkih usmjerenja i zainteresirani znanstvenici ili kakvi entuzijasti vrlo bi se uspješno mogli uhvatiti ukoštac s otklanjanjem nesporazuma u komunikacijskome kanalu koje vrlo jednostavno i, čini se, rado uzrokuju lažni prijatelji. To bi se odrazilo na kakvoću prijevodnih tekstova, osnažila bi se usmena komponenta učenja jezika, a ujedno bi i komparativno-kontrastivna istraživanja jezikâ u kontaktu dobila nov poticaj. I zaključno: projekt rječnika hrvatskih i slavenskih lažnih prijatelja mogao bi u budućnosti pridonijeti boljem i sustavnijem opisu odnosa u poredbenoj slavističkoj leksikologiji, a njegova leksikografska vrijednost uvelike bi nadmašila sve nedaće koje bi se eventualnim autorima na putu ostvarenja ispriječile.

Literatura

- Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb : Novi Liber.
- Brdar, Mario, Rita Brdar-Szabó. 1995. Leksička semantika i teorija prevođenja: slučaj lažnih i pravih prijatelja. U knj. Mihaljević-Djigunović–Pintarić 1995, 337–342.
- Bunčić, Daniel. 2000. *Das sprachwissenschaftliche Problem der inneroslavischen »falschen Freunde« im Russischen*. <http://www.uni-bonn.de/~dbuncic/fauxamis>, listopad 2001.

- Dabo Denegri, Ljuba. 1995. O prevođenju anglicizama lažnih prijatelja u francuskom jeziku. U knj. Mihaljević-Djigunović–Pintarić 1995, 329–335.
- Ivir, Vladimir. 1968. Serbo-Croat - English False Pair Types, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 25–26, 149–159.
- Mihaljević-Djigunović, Jelena, Neda Pintarić (ur.). 1995. *Prevođenje : Suvremena strujanja i tendencije*. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Opačić, Nives. 1995. Primjeri homonimije u nekim slavenskim jezicima prema hrvatskom. U knj. Mihaljević-Djigunović–Pintarić 1995, 367–370.
- Ožegov, Sergej Ivanovič, Natalija Jul'evna Švedova. 1995. *Tolkovijj slovar' ruskogo jazyka*. Moskva : Rossijskaja akademija nauk, Rossijskij fond kul'tury.
- Poljanec, Radoslav F., Serafima M. Madatova-Poljanec. 1987. *Rusko - hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb : Školska knjiga.
- Popović, Milenko, Raisa Ivanovna Trostinska. 1988. O međujezičnoj (hrvatskosrpsko-ruskoj) homonimiji. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 23, 53–62.
- Popović, Milenko, Raisa Ivanovna Trostinska. 1989. O međujezičnoj hrvatskosrpsko-ukrajinskoj homonimiji, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 24, 71–80.
- Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija hrvatskoga jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*. Zagreb : Matrica hrvatska.
- Škerlj, Stanko, Radomir Aleksić, Vido Latković. 1964. *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik*, Beograd : Prosveta, Ljubljana : Državna založba Slovenije.

Croatian-Slavic dictionary of false friends

Summary

The paper deals with the phenomenon of false friends in Slavic languages. In the beginning terminological variety is discussed (Slavic homonymy, pseudoanalogonymy vs. false friends) and later on some Croatian-Russian, Croatian-Ukrainian and Croatian-Slovenian examples are given. The author also comments on potential methods which could be used to produce quite interesting comparative Croatian-Slavic dictionary of false friends.

Ključne riječi: lažni prijatelji, značenje, slavenski jezici, leksikografija, poredbena slavistika

Key words: false friends, meaning, Slavic languages, lexicography, comparative Slavic studies